

Кримський виклик для російсько-українського перемир'я

АНДРЕАС УМЛАНД

Вступ

Незворотність, принаймні в коротко-строковій перспективі, анексії Криму з боку Росії вже понад дев'ять років є поширеною думкою серед багатьох неукраїнських політиків і експертів, хто формує політику щодо Росії та України. Більшість серйозних аналітиків визнають деструктивні й геноцидні мотиви нападу Москви на Україну. Тому вони згодні, що Київ повинен якнайшвидше звільнити більшу частину або навіть всю материкову частину України — військовими чи невійськовими засобами.

На противагу цьому, захоплення чорноморського півострова, до якого вдалася Москва, згідно з окремими підходами низки оглядачів, політиків і дипломатів, доведеться прийняти як dokonаний факт. Іноді такі твердження робляться з посиланням на високий рівень особистих політичних інвестицій Владіміра Путіна в первісне, як стверджують у Москві, розширення російської державної території у 2014 році. Іноді тією чи іншою мірою міжнародні діячі визнають твердження Кремля про нібито фундаментальну роль Криму і його найбільшого міста Севастополя в російській історії та/або регіональних питаннях.

Геостратегічна важливість Кримського півострова, щоправда, є для деяких спостерігачів причиною для підтримки повернення з боку України цієї частини своєї території. Якщо Москві буде дозволено й далі контролювати Крим, це матиме далекосяжні наслідки не лише для геополітики, стабільності й торговельних шляхів України. Це також було би небезпечно для інших чорноморських країн, а також для НАТО й Європейського Союзу, до яких належать деякі з цих прибережних держав.

Є побоювання, що подальша окупація Криму дасть Кремлеві змогу перетворити Чорне море, як він уже зробив це з Азовським, на російське озеро. Конфлікт інтересів у Чорному морі між Росією, з одного боку, і такими країнами, як Болгарія, Румунія, Туреччина чи Грузія, не кажучи вже про саму Україну, з другого боку, очевидний. Вони мають значний потенціал для майбутньої ескалації регіональної напруженості, якщо Кремлеві буде дозволено залишатися в Криму. Це вагомий аргумент на користь якнайшвидшого повернення Криму до складу України.

Ця стаття є частиною серії звітів Стокгольмського центру східноєвропейських досліджень (SCEEUS) при Шведському інституті міжнародних відносин (UI) про різні перешкоди для досягнення миру між Росією та Україною шляхом переговорів. Див.: <https://sceeus.se/en/publications/>.

Світлина Сергія Коровайного. Джерело: @serhiikorovayno

Цього собаку щойно врятували з холодних вод Дніпра після підриву дамби Каховської ГЕС у червні 2023 року

Однак це також аргумент, який працює у зворотному напрямку. Посилення безпеки та контролю, що їх Київ отримає в Чорному морі після звільнення півострова, сприйматиметься як відповідне зменшення впливу Москви. У цій ситуації з нульовою сумою чим більшими будуть геостратегічні здобутки України, тим більшими будуть втрати Росії. Тож ширше безпеково-політичне значення Криму є вагомим, але водночас неоднозначним аргументом для прихильників України. Так звані «реалісти» можуть використовувати його, щоб показати, що саме геостратегічна роль Криму є настільки великим викликом, що його слід прибрати зі столу переговорів.

КОРОТКОЗОРІСТЬ ПРАГМАТИКІВ

Виключення питання повернення чорноморського півострова під контроль Києва з обговорення сценаріїв завершення російсько-української війни на цьому тлі часто подають як прагматичне. На перший погляд, це справді може здатися розумним планом руху вперед і постановки досяжної мети. Однак таке мислення випускає з-під уваги деякі важливі географічні, економічні й політичні реалії минулого, теперішнього і майбутнього Криму.

Розділення питання Криму, з одного боку, і зусилля, спрямовані на досягнення попереднього миру, із другого боку, ігнорують деякі базові факти про півострів. Такі підходи хибно інтерпретують і/або спотворюють ключові джерела й динаміку ескалації російсько-українського кон-

флікту в 2022 році, якщо не раніше. Зокрема, те, що Москва захопила південно-східні материкові території України минулого року, було зумовлено не лише загальною метою знищити українську державу і націю та встановити політичний контроль над усією країною. Це захоплення також мало на меті посилити й підтримати російську анексію Криму, що відбулася вісім років тому.

На відміну від нещодавнього незаконного розширення російської державної території на півдні України, здобуття Кримського півострова 2014 року з ентузіазмом підтримали більшість росіян. Громадяни й еліти Росії і сьогодні високо цінують цю подію. Окупація Криму далі є джерелом легітимності і популярності путінського режиму.

Однак перша російська кримінальна анексія була незавершеною, дорогою та ризикованою справою. Вона додала незаконний ексклав до російської державної території, на яку претендує Росія, далеко від основних російських земель. Хоча це не було головним завданням ескалації війни, одна з функцій нещодавнього повномасштабного вторгнення Росії мала на меті зробити тривалу окупацію півострова стійкішою. У тому, що стосується забезпечення, — з перспективи Москви, — гео економічної та геополітичної життєздатності окупованого Криму, належне інкорпорування півострова до складу незаконно розширеної Росії було завершено лише 2022 року. Нещодавнє здобуття з боку Росії суходолу на півночі півострова, з перспективи Крем-

ля, зробило захоплення Криму логічнішим і ціліснішим.

На цьому тлі стратегічний поділ політики Заходу щодо Москви на припинення російської окупації материкової України, з одного боку, і відкладення скасування російської нелегальної анексії українського Криму, з другого боку, є хибним. Цей самообман стосується матеріального становища Криму на місцях, а також — частково виправданих — суб'єктивних міркувань щодо його майбутнього в Кремлі. Гіпотетично нинішня окупація півострова, до якої вдалася Росія, може тривати після часткового відновлення територіальної цілісності України на материковій частині країни. Однак цей популярний сценарій був би не лише незадовільним для Києва. Він також створив би стратегічні виклики для Москви щонайменше у чотирьох напрямках.

ПРОБЛЕМА ПРІСНОЇ ВОДИ

По-перше, у період від 2014 до 2022 року економіка окупованого Криму зіткнулася з чимдалі більшим дефіцитом технічної води. Півострів завжди мав лише обмежені власні запаси прісної води, оскільки вода Чорного моря солоні і тому непридатна для більшості господарських завдань. Цю проблему було вирішено в пізній і постсовєтський періоди, коли Північно-Кримський канал подавав прісну воду з Дніпра через південну частину материкової України на півострів через Перекопський перешийок.

Однак, коли Росія анексувала Крим 2014 року, Україна заблокувала роботу Північно-Кримського каналу. Відтак російська окупаційна адміністрація дедалі більше виснажувала мізерні місцеві запаси прісної води на півострові. За відсутності інших джерел технічної води Москва зруйнувала екологічний баланс на півострові, щоб підтримувати економіку й інфраструктуру, включно з військовими об'єктами, на належному рівні. Це створило не тільки для кримців, а й для окупантів серйозні соціально-економічні та екологічні проблеми.

Зловісно, що від часу захоплення півострова дев'ять років тому Москва не спорудила в Криму жодної опріснювальної установки. На відміну від 1960-х років, коли було побудовано Північно-Кримський канал, сьогодні існують розмаїті технології опріснення морської води в промислових масштабах. Відсутність нових опріснювальних установок або трубопроводів прісної води з півдня Росії до Криму від 2014 року стала ще показовішою. Чимраз більший дефіцит технічної води на півострові і бездіяльність Москви в цьому питанні свідчили про стратегічне мислення Кремля. Із кожним роком це робило ймовірність війни за захоплення Північно-Кримського каналу дедалі вірогіднішою. Навесні 2022 року Москва тимчасово вирішила це питання, захопивши і знову відкривши канал.

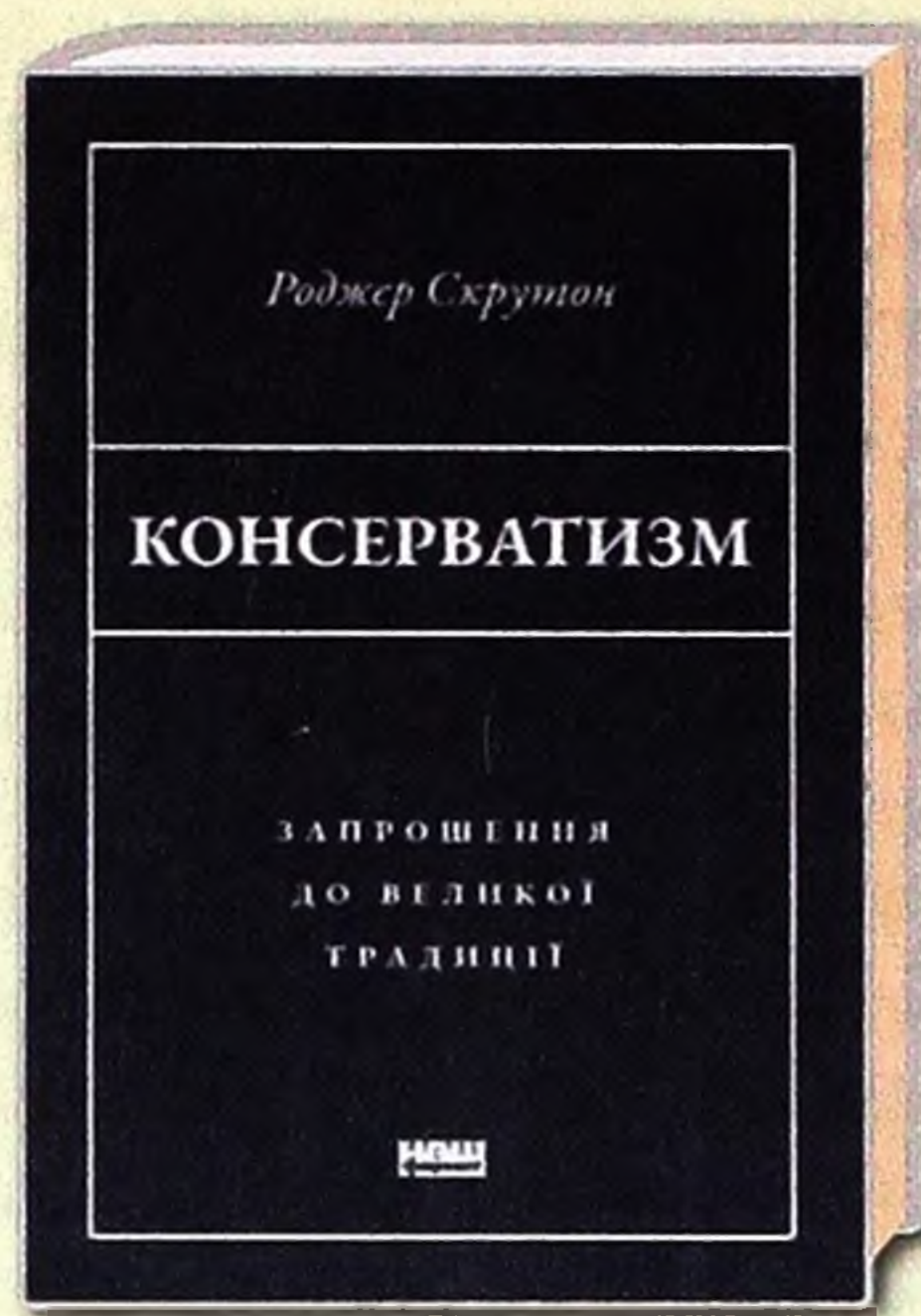
Часткове відновлення територіальної цілісності України, що залишить Крим під контролем Москви, призведе до того, що Київ повторно остаточно закrije канал

(якщо він узагалі функціонуватиме). Із політичної перспективи не можна очікувати, що Україна підтримуватиме продовження окупації її території з боку Росії. Крім того, згідно з міжнародним правом, Київ не може підтримувати незаконну анексію, забезпечуючи водопостачання. Це означає, що звільнення материкової України, але не Криму, відновить для Росії ту ж проблемну ситуацію, яка існувала в 2014–2022 роках. Такий сценарій є суттєвою пробле-

мою для майбутнього російської анексії Криму і викликом, що його вповні усвідомлюють і Москва, і Київ. Іншими словами, це чинник і російського, і українського стратегічного планування.

ВІДСУТНІСТЬ СУХОПУТНОГО СПОЛУЧЕННЯ

— Другим викликом, із яким зіткнувся окупований Крим у 2014–2022 роках,

РОДЖЕР СКРУТОН КОНСЕРВАТИЗМ

Запрошення до великої традиції

—
Переклала з англійської Катерина Дуса
Київ: Наш формат, 2022

Англійський філософ Роджер Скрутон представляє консерватизм як потужну інтелектуальну традицію та політичну філософію, що постала в результаті трьох великих революцій: англійської Славної революції 1688 року, Американської революції, яка завершилася 1793 року, і Французької революції 1789 року. Одна з версій виникнення консерватизму, представлена в книжці, говорить, що він був зумовлений спробою зберегти родинні та релігійні цінності в спільнотах, які почали реорганізовуватися на основі впровадження винятково політичних законів. Відтак консерватизм подано як бажання зберегти (консервувати) спільноту в тих аспектах, котрі забезпечують її тривале виживання. При цьому автор переконаний в універсальності консервативних ідей.

Попри те, що консерватизм як політична філософія є породженням Просвітництва, його філософські джерела автор знаходить іще в Стародавній Греції, зокрема в «Політиці» Аристотеля, який описує і захищає політичний порядок у термінах, що їх часто використовують сучасні консерватори. Консерватори, стверджує Скрутон, погоджуються з розумінням людської раціональності, яке представляє давньогрецький філософ, а також із визначенням завдання політичного життя в тому, щоб використовувати розум і формувати у громадян якості, потрібні для існування спільноти. Звісно, сучасні консерватори інтерпретують Аристотелеві погляди з огляду на зміни в модерних суспільствах. Зокрема, консервативна позиція сьогодні прагне знайти своєрідний баланс між «ми» соціальної належності і «я» індивідуальних амбіцій.

Сучасний консерватизм, стверджує автор, народився в Британії та Франції як уточнення ліберального індивідуалізму. У книжці наведено чимало ідей та принципів, що поєднують консерватизм і лібералізм. Скажімо, Скрутон зауважує, що консерватори й ліберали погоджуються щодо необхідності обмеженої форми правління, представницьких інституцій, поділу влади, громадянських прав, які треба захищати від втручання держави. Первісно сучасний консерватизм містив чимало ідей Лока. Однак принципова різниця між лібералізмом і консерватизмом полягає в тому, що консерватори не приймають ідеї творення спільноти на основі договору, а також припущення, що в природному стані людина має повну свободу. Консервативна позиція ґрунтується на переконанні, що людина народжується вже обтяжена обов'язками і залежна від традиції та інститутів, що їх вона породжує і що відображають успадковану мудрість. Людські права та свободи можна реалізувати, спираючись на досвід і мудрість традиції. Скрутон підсумовує різницю між лібералами й консерваторами: ліберали розглядали політичний порядок як такий, що впливає з особистої свободи; консерватори натомість розуміли особисту свободу як таку, що походить із політичного порядку. Ліберали і консерватори також мають різний темперамент: перші — бунтують, другі — підкоряються. При цьому в книжці є ідея взаємопов'язаності чи навіть взаємозалежності консерватизму й лібералізму. Як стверджує автор, лібералізм має сенс лише в тому соціальному контексті, який захищає консерватизм. Цю взаємопов'язаність Скрутон демонструє, реконструюючи історичний та інтелектуальний контекст становлення консерватизму в різних країнах і формах.

Сучасний консерватизм прагне реагувати на глобальний порядок денний. Цей новий ідейний рух репрезентують троє мислителів: Семуел Гантингтон, П'єр Манан і сам Скрутон. Зокрема, вони зосереджуються на викликах сучасної західної цивілізації, а також на критиці мультикультуралізму як хибній відповіді на них. Як глобальний виклик вони визначають імміграцію мусульман до країн Заходу. На кону, як пише дослідник, стоїть західний спадок громадянства й ідентичності. Філософ переконаний, що саме консерватизм дає чесні та дієві відповіді щодо вирішення цих проблем сучасності. Тому пропонує зробити інтелектуальну традицію консерватизму частиною освіти політиків у всьому світі.

Дмитро Шевчук

була відсутність сухопутного коридору до Росії. Швидке спорудження та відкриття у 2019 році Керченського мосту з Росії до Криму частково вирішило цю проблему. Це поклато край залежності Росії від складних поставок до Криму та з Криму чорноморськими поромами, що працюють із портів Краснодарського краю Росії та Керченського півострова Криму.

Однак новий транспортний віадук через Керченську протоку не вповні вирішив головну гео економічну проблему Криму, що його окупувала Росія. Російські установи, компанії та громадяни донедавна не могли використовувати південну частину материкової України, щоб транспортувати товари і людей до Криму та з нього. Економічний розвиток півострова було обмежено.

Використання Керченського мосту досі означало дорогий і тривалий об'їзд для транзиту між Центральною Росією і Кримом. Підрив мосту в жовтні 2022 року, що його здійснила Україна, ще більше проілюстрував крихкість цього транспортно-маршруту. Він підкреслив, що Керченський міст залишається вразливим вузьким місцем у взаємодії між Російською Федерацією та анексованим півостровом.

Лише збройне захоплення південно-східної частини материкової України в 2022 році зробило вирішення цієї інфраструктурної проблеми теоретично можливим для Москви. Нещодавню російську анексію Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей України, звісно, було зумовлено насамперед «іраціональним» іредентизмом. Вона ще більше підірвала суверенітет і державність України на шляху росіян до встановлення контролю над центральною політичною владою в Києві.

Однак її також мотивували «раціональні» міркування про поточні та майбутні потреби окупованого Криму. Поки

що новий сухопутний міст через південно-східну Україну має лише обмежену користь для Росії через близьку лінію фронту. Однак анексія 2022 року, з перспективи Москви, відкрила майбутні можливості для кращого вирішення різних проблем розвитку, оборони та логістики окупованого півострова.

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ГЛУХИЙ КУТ

Третьою проблемою, пов'язаною із захопленням Криму, є його загально нестбільний статус у регіональному та безпеково-політичному плані. Крим був і є далеко від російського центру. Географічно й історично він належить до півдня України. Всупереч поширеній думці громадськості за межами України півострів у досоветський, советський і постсоветський періоди майже завжди був адміністративно пов'язаний із українськими сухопутними територіями на півночі. Так було за часів Кримського ханства (до 1783 року), Царської імперії (1802–1917), Советського Союзу (1954–1991) та держави Україна (1991–2014). Перекопський перешийок фізично з'єднує український півострів і сушу в Чорному морі.

До того, як 1783 року його захопила Єкатеріна II, Кримське ханство також охоплювало сьгоднішню материкову частину України на півночі півострова. У наступний, царський період Крим був частиною Таврійської губернії імперії Романових. Цей великий адміністративний округ об'єднував більшу частину нинішнього півдня України. Таврійська губернія обіймала півострів, південноукраїнські степові землі та більшу частину чорноморського узбережжя імперії. Проте до складу Таврійської губернії не входила жодна територія сучасної Російської Федерації.

Більшу частину советського періоду Крим належав до УССР. Лише від

1922 до 1954 року він формально входив до складу Російської Советської Федеративної Соціалістичної Республіки (РСФСР) у складі ССРСР. Невдовзі після смерті Сталіна в 1953 році півострів було передано зі складу РСФСР до складу УССР за консенсусним рішенням тодішнього колективного керівництва ССРСР.

Причиною цього різкого кроку була не примха екстравагантного советського лідера Нікіти Хрущова, як часто говорять в Росії та інших країнах. Насправді влада Хрущова як новопризначеного першого секретаря ЦК КПСС на той час ще не була консолідованою. Натомість возз'єднання Криму з материковою частиною України у 1954 році через передання півострова до складу УССР було зумовлено природними чинниками, адміністративною раціоналізацією та економічним розрахунком. Рішення Москви було продиктовано простими географічними фактами та логістичними потребами повоєнного економічного розвитку Криму.

Як наслідок, советський період — знов-таки всупереч поширеному іноземному сприйняттю — зміцнив торговельні, соціальні та культурні зв'язки півострова з материковою частиною України. Після проголошення незалежності України чорноморський півострів став Автономною Республікою Крим у складі нової незалежної держави Україна. Хоча в 1990-х роках на півострові існував певний сепаратизм, розвиток півострова в той час був помітно спокійним і мирним, особливо порівняно з масштабним насильством у сусідніх колишній Югославії, Молдові, Чечні, Грузії та Азербайджані. Етнічно неукраїнські частини населення Криму — росіяни, кримські татари й інші меншини півострова — стали невилучною частиною постсоветського українського суспільства і політичної нації.

Євген Завалинський
Тюркологічні студії
Листування. Матеріали

—
Львів: Інститут української археографії
та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського, 2022

Якби хтось із дослідників української історіографії ХХ століття вирішив укласти словник стертих імен

чільних українських сходознавців, постать Євгена Завалинського (1911–1993) вирізнялась би з-поміж інших. Львівський сходознавець, фахівець із тюркології та арабістики, єдиний українець, який у довоєнний час захистив докторат зі сходознавства в університеті Яна Казимира у Львові, один із учителів і друзів Омеляна Прицака нині фактично невідомий сучасним османістам, зокрема й українським дослідникам. Рецензоване видання його праць, біографічних матеріалів, листів і документів, яке старанно підготував Андрій Фелонюк, покликане заповнити цю прогалину. Це було непросте завдання, бо вражає обмаль свідчень про науковця в архівних зібраннях навіть тих осередків, де Завалинський навчався і працював. Дистанціювання Завалинського від українського руху в міжвоєнний період та під час Другої світової війни і його переїзд до Австралії також не сприяв частим повоєнним згадкам про нього. До того ж частина праць Завалинського загубилась у воєнному лихолітті, інших не було опубліковано, а треті дійшли до нас у вкрай рідкісних виданнях. Значною підмогою для Фелонюка став доступ до мельбурнського особистого архіву Завалинського, без опрацювання якого ця книжка навряд чи була б можлива.

Відкриває видання детальна студія Фелонюка «Євген Завалинський у житті та науці», в якій подано докладний нарис про юнацькі роки, навчання в університеті, докторські студії, наукові дослідження за 1938–1939 роки, роботу на кафедрі орієнталістики вже Львівського державного університету імені Івана Франка (1940–1941), становлення як сходознавця за нацистської окупації, еміграцію до Франції (1944–1950) і наостанок — про довгий австралійський період життя. Властиво, для «втраченого покоління» науковий шлях Завалинського не був простим. Хоча молодий науковець отримав добрий фаховий вишкіл і здобув докторат у царині тюркології (1936), він так і не отримав посади в університеті Яна Казимира. Парадоксально, та лише за советської влади, близько січня 1940 року, його прийняли на новостворену кафедру орієнталістики. Советські репресії його не торкнулися. Ба більше, завдяки дружбі з Агатангелом Кримським Завалинський роздумував про те, щоб підготувати докторську дисертацію, для чого просив протекції у видатного сходознавця. Науковець не переривав своїх занять навіть під час німецької окупації: часто перебував у Берліні, де слухав лекції німецьких сходознавців, займався у тамтешніх бібліотеках і архівах. Схоже, саме завдяки

У 2014 році Кремль намагався проти-діяти цим основним природним та істо-ричним умовам існування Криму в складі України, але Москва не змогла їх скасува-ти тоді й не може зробити цього сьогодні. Захопивши півострів, Росія пішла всу-переч основним географічним, політич-ним, економічним і культурним фактам, які не просто сформували минуле Криму. Ці фундаментальні обставини є актуаль-ними й сьогодні і визначатимуть майбут-нє півострова.

ПРОБЛЕМА ТРИВАЛОЇ ІЗОЛЬОВАНОСТІ

Четвертий виклик для окупованого Криму полягає в тому, що не лише неза-конна анексія, а й її міжнародні наслідки посилили і посилюватимуть економічну та політичну нестабільність півострова. Сьогодні Крим — це регіон, що перебуває під жорсткими санкціями та в міжнарод-ній ізоляції. Від 2014 року його відрі-зано від зовнішньої торгівлі та інвестицій, майже від усього неросійського туризму, а також від світового культурного й нау-кового обміну.

Не визнаний як російська територія з боку більшості країн світу, Крим юри-дично залишається українською землею — хоч би хто контролював його політично. Він не втратив свого специфічного стату-су окупованого, а не власне російського регіону. У такому стані протягом минулих дев'яти років на півострові розвивалося — навіть порівняно із самою Росією — деда-лі депресивніше й репресивніше політич-не, соціальне та культурне життя.

Від кінця лютого 2014 року до кінця лютого 2022 року Крим перебував на без-пеково-політичній нічийній території між Російською Федерацією та материковою Україною. Військове захоплення і подаль-ша анексія південно-східної сухопутної те-

риторії України в 2022 році, яку здійснила Росія, мала на меті вирішити стратегічні проблеми Криму після 2014 року. Попри ці наміри, нещодавно окуповані частини Херсонської та Запорізької областей Укра-їни досі не забезпечили безпечного тран-спортного коридору до Криму або тісного зв'язку з Росією. Війна на нещодавно анек-сованих територіях України триває від по-чатку повномасштабного вторгнення.

Насправді станом на кінець вес-ни 2023 року скидається на те, що план Кремля щодо вагомого приєднання Кри-му до Росії через анексію 2022 року може ніколи не зреалізуватися — ні тепер, ні в будь-якому майбутньому сценарії. На-віть у малоімовірному випадку, коли Мо-сква далі контролюватиме південно-схід-ну частину материкової України, ступінь нестабільності геополітичного станови-ща Криму збережеться. Коли Україна вій-ськовим шляхом звільнить або в інший спосіб поверне собі свої сухопутні терито-рії на північ від окупованого півострова, крихкість ізоляції стратегічного ста-новища Криму в період між 2014 і 2022 ро-ками ще більше посилиться і стане відчут-нішою в політичному сенсі. Кремль буде відкинуто назад у його спробах інтегрува-ти анексований півострів до складу Росій-ської Федерації.

ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ

Полегшення геоекономічного стано-вища Криму в рамках проекту «Новоро-сія» було не найважливішим рушієм, але важливим чинником, що сприяв ескала-ції Москви у 2022 році. Зробивши півост-рів одним із п'яти анексованих і взаємо-пов'язаних українських регіонів, Кремль від 2014 року прагнув зменшити геогра-фічну ізоляцію, економічну нестій-кість і військову вразливість Криму як ро-

сійського ексклаву. Глибоке вторгнення на материкову частину півдня України в 2022 році мало на меті, зокрема, поліп-шити інфраструктурний і політичний стан півострова у складі розширеної у військо-вому сенсі Російської Федерації.

Безумовно, нещодавня офіційна анек-сія Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей була не лише не-законною, а й незручною операцією для Ро-сії, оскільки Москва не контролює повні-стю жодної з цих чотирьох областей. Вона не допомогла Москві відновити контроль над усією Україною, а натомість мобілізу-вала український опір. Однак, із погляду російських ірредентистів, це було частко-ве здійснення мрії про Новоросію і розум-ний план дій. Анексія 2022 року мала вирі-шити проблему крихкого геополітичного й геоекономічного становища Криму, а та-кож закріпити його як нібито російський регіон. Наразі цієї мети певною мірою було досягнуто.

Та водночас анексія 2022 року створи-ла дилему для навіть часткового вирішен-ня російсько-українського територіяльно-го конфлікту. Анексія п'яти областей Укра-їни тепер є не лише стратегічним головним боєм для доброзичливих західних спосте-рігачів. Вона також створила фундамен-тальну внутрішню проблему для «голубів» у московському політичному й інтелекту-альному істеблішменті.

Не лише неоімперське захоплення материкової частини України, до якого вда-лась Росія, та її ганебні військові дії не ви-рішили питання утримання анексованого півострова. Визнання Криму як російської території далі глибоко проникає в росій-ське суспільство — факт, добре відомий і за межами Росії. На противагу цьому апе-тит росіян до материкових українських те-риторій — чи то на півдні України, чи де-інде — набагато нижчий.

німецьким знайомствам Завалинського його учень Омелян Прицак отримав можливість учитися під ке-рівництвом професора Рихарда Гартмана в Берліні під час війни. Однак, на відміну від Прицака, Завалин-ський не залишився у повоєнній Німеччині, а разом із дружиною та сином переїхав до Франції. Працю-ючи у Сен-Дені робітником на фабриці електричних помп, Завалинський не полишав спроб повернутися до сходознавства. Свідченням є отриманий диплом у Національній школі живих східних мов, однак от-римати роботу в одному зі сходознавчих осередків Парижа йому було непросто. Наслідком цієї раптової зневіри став переїзд Завалинського із сім'єю до Ав-стралії, де сходознавство взагалі не було затребу-ваним фахом. Результатом стала тривала автаркія колись відомого сходознавця, який після зміни де-кількох робіт багато років, аж до виходу на пенсію, працював поштарем.

У другій частині книжки вміщено всі роботи За-валинського, що їх станом на сьогодні віднайшов упорядник (дванадцять праць, включно з газетни-ми публікаціями). Серед них є і докторат «Польща в турецьких хроніках XV і XVI століть». Це видання 1938 року польською давно стало бібліографічною рідкістю. Не менш важливим є нарис «Що дасть тюр-

кологія українській історії», написаний 1940 року, але чомусь неопублікований (рукопис зберігся лише в архіві Омеляна Прицака). Також досі зберігає значення нарис Завалинського «Турецькі джерела до і-сторії України» — фактично єдина праця науковця, написана українською мовою і опублікована в па-ризькому журналі «Соборна Україна» 1947 року. Решту робіт, зокрема й, схоже, цикл праць, при-свячених переоціненню ролі Польщі у зовнішній політиці Османської імперії, написано польською. На скромність обсягу спадщини Завалинського впли-нуло не лише те, що здебільшого його робота над османськими документами часто була далека від завершення, а й прикра втрата насамперед пере-кладів із турецької літератури, що їх дослідник ви-конав під час війни.

У третій частині зібрано нечисленний епістоляр-ій Завалинського. Тут найбільший інтерес викли-кає листування з його вчителем Владиславом Котви-чем, Агатангелом Кримським і особливо з Омеляном Прицаком. Ці листи не лише цінні для реконструю-вання наукового шляху Завалинського; вони також можуть немало прояснити у Прицаковій біографії (як-от його службу в радянській армії в 1940–1941 ро-ках). Характерно, що дружні взаємини з Прицаком

тривали аж до кінця 1960-х років. За словами сина Володимира, Прицак (мабуть, близько 1960 року) навіть запрошував Завалинського переїхати з Ав-стралії до США. Однак той відмовився від цієї остан-ньої спроби реанімувати свою кар'єру, мотивуючи це тим, що вже не мав наміру починати все спочатку.

У наступній частині подано біографічні матерія-ли, які репрезентують особистий архів Завалинсько-го. Поруч із дипломами і нагородами варто зверну-ти увагу на комплекс документів, які засвідчують, що Завалинський декілька разів намагався пода-ти свою кандидатуру на вакантні посади в Аделаїд-ському університеті й пізніше в університеті Мона-ша в Мельбурні, але безуспішно. Наприкінці видання вміщено відгук Агатангела Кримського на сукупність праць Завалинського (1941 рік), а також проникли-вий біографічний нарис авторства його сина Во-лодимира: «Євген Завалинський. Повоєнне життя у Франції та Австралії (1946–1993)».

Безсумнівно, видання буде цікаве не лише схо-дознавцям, які тепер зможуть по-новому відкрити для себе спадщину Завалинського, а й усім, хто має інтерес до минулого української науки.

Олександр Филипчук

Потенційне повернення українських сухопутних регіонів, анексованих 2022 року, через дипломатичні та військові зусилля України за підтримки Заходу може бути прийнятним для російського населення в певний час у майбутньому. Ба більше, режим, можливо, зможе пережити це приниження без надто великої втрати легітимності. Однак без контролю над материковими територіями України на північ від Чорного моря Москва знову вповні зіткнеться з чотирма згаданими стратегічними проблемами окупованого кримського ексклаву.

Із перспективи Києва імперативи зрозумілі. Подальша російська військова присутність у Криму надалі становитиме серйозну військову загрозу для материкової України, захист якої значно ускладниться. Щоб Україна була здатна впевнено захистити себе після будь-якої можливої угоди про припинення вогню, російську військову загрозу має бути усунуто з Криму.

Окрім того, подальша російська військова присутність серйозно ускладнить надійний захист інших неросійських районів Чорного моря. Москва може ефективно ізолювати Чорне море, використовуючи тактику заборони доступу/зони (A2/AD). Тож різні військово-стратегічні виміри розташування Криму роблять долю півострова центральним питанням для будь-яких зусиль, спрямованих на зменшення майбутньої російської військової загрози не лише для України, а й для всього Чорноморського регіону.

Тож усе ще популярна стратегія відокремлення мети звільнення нині окупованих материкових територій України від мети повернення Криму під контроль Києва не є шляхом до сталої безпеки і стабільності. Вона не лише буде вкрай незадовільною для українців, а й відновить для Москви складну ситуацію в анексованому Криму, яка стала одним із мотивів вторгнення в 2022 році. Інтеграція окупованого півострова в російську державу та економіку знову стане, як було в 2014–2022 роках, дорожчою та більш невизначеною справою, ніж сьогодні.

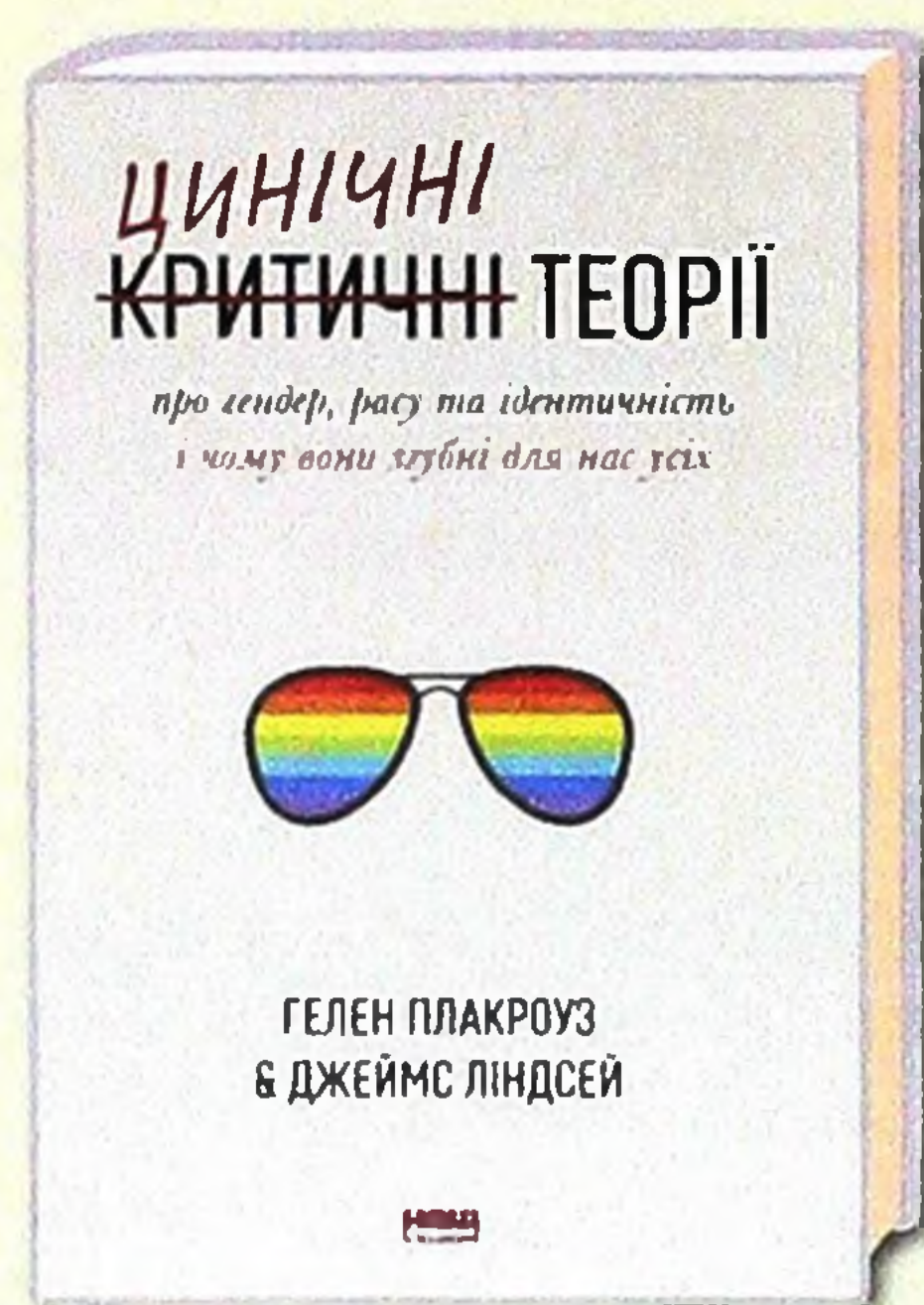
Нещодавніми анексіями українських територій Москва заблокувала себе в негнучкій дипломатичній позиції. Рано чи пізно Кремлю з економічних причин може знадобитися припинення вогню, якщо не стабільний мир. Однак у російській національній мітології Крим міцно увійшов до складу уявної основної території російського народу. Це не лише ускладнює зближення між Москвою і Києвом. Це також питання, якого не можна серйозно відокремлювати від долі нещодавно анексованих материкових територій України. І це попри те, що ці чотири посушливі регіони самі по собі мають набагато менше значення для російського мейнстрімного націоналізму.

Як наслідок, для Кремля тепер усе або нічого щодо його територіальних надбань 2014 і 2022 років. Крим потрібен Кремлю для підтримки легітимності й популяр-

ности режиму. Однак окупованому Криму потрібні українські сухоходи на півночі, щоб стати більш-менш самодостатнім окупованим, інтегрованим в Росію і, з погляду Москви, обороноздатним регіоном.

Пропозиції Заходу розділити мету повернення нині окупованих материкових територій України під контроль Києва, з одного боку, і не скасовувати або лише згодом скасувати анексію Кримського півострова 2014 року, із другого боку, не мають сенсу. Вони відволікають політику Заходу від досягнення сталого розв'язання конфлікту і ведуть до постійного загрузання. Вони ігнорують згадані стратегічні бар'єри на шляху реалізації такого плану для досягнення тривалого миру.

Своєю чергою, повернення чорноморського півострова під юрисдикцію України шляхом переговорів і мирного відновлення політичного контролю Києва над Кримом також здаються неможливими. Значення Криму для російської націоналістичної мітології занадто велике. Принаймні за нинішнього керівництва, якщо не довше, Росія до кінця триматиметься захоплення Криму в 2014 році. Тому Київ може сподіватися лише на звільнення окупованого материка разом із півостровом через збройне визволення або сильний військовий та економічний тиск на російські війська, дислоковані в ізольованому Криму. Захід повинен, із огляду на ці та інші причини, підтримати Київ у досягненні цієї мети всіма можливими засоба-

ГЕЛЕН ПЛАКРОУЗ, ДЖЕЙМС ЛІНДСЕЙ

Цинічні теорії

ПРО ГЕНДЕР, РАСУ ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ
І ЧОМУ ВОНИ ЗГУБНІ ДЛЯ НАС УСІХ

Переклав із англійської Олексій Панич
Київ: Наш формат, 2022

Антуан Еґо, критик із чудового мультфільму про кухаря-шура, на запитання офіціанта, що саме він сьогодні бажає замовити, відповів містко, стисло й загадково: «Перспективи!». Минули роки, поки я нарешті зрозумів, що мав на увазі персонаж. Сталося це, коли я дізнався про україномовний переклад книжки Гелен Плакроуз і Джеймса Ліндсі, від тематичного спектру якої перехоплювало подих: постмодернізм, постколоніальна теорія, квіртеорія, критична расова теорія та інтерсекційність, фемінізм і гендерні студії, дослідження інвалідності й гладко-

сти, а на додачу – взаємозв'язок між наукою та ідеологією. Кожна з цих тем легко знайде зацікавлену та велику аудиторію, разом вони здатні охопити мало не всіх соціальних науковців, а обіцянка авторів (а також блурб-фігур Стивена Пінкера й Ричарда Докінза) продемонструвати інтелектуальну ницість і убогість «Руху соціальної справедливості», своєрідного політичного крила (прикладного) постмодернізму, – так, оці тремтіння, передчуття, це справді була вона – Перспектива!

Із багатьох поглядів це захоплива книжка, особливо на тлі емоційного серпанку, що супроводжує політичні прояви постмодернізму. Ба більше, гадаю, в Україні її читатимуть із більшим захопленням, ніж на батьківщині авторів. У Сполучених Штатах «пробудження» (wokeism), «політика ідентичності», «політкоректність» і/або «культура скасування» за довгі роки стали частиною повсякденного побуту громадян, тоді як в Україні ми й досі дивимося на ці явища як на екзотику, що приємно лоскоче нерви, яку легко засуджують і погано розуміють. У цьому сенсі книжка – це справжній тревелог, який дає нам змогу пірнути в іншу культуру, приголомшено озиратися на життя американських тубільців, зіставляти їхнє (збочене) життя з нашим (нормальним) і в підсумку (краще) відрефлексувати власну ідентичність.

Плакроуз і Ліндсі пишуть пристрасно та яскраво, проте зазвичай їм вдається зрозуміло й без вульгарного спрощення викласти складні теорії Мішеля Фуко, постколоніалізму або міркування квіртеоретиків. Вони не приховують свого негативного ставлення до предмета розвідки, щоразу старанно наголошуючи традиційний лібералізм як альтернативу

перекрученням постмодернізму. Проголошені консерватизм і відданість традиціям завжди знайдуть поціновувачів, а щирість і відкритість підкуповує. Довіру до авторів посилюють вдалі класифікації, на кшталт виокремлення двох постмодерних принципів і чотирьох провідних тем постмодернізму. Скажімо, «радикально скептичне ставлення до можливості здобути об'єктивне знання чи істину» й «віра в те, що суспільство складається з владних та ієрархічних систем, які визначають, що і як можна знати», є, відповідно, постмодерним пізнавальним і політичним принципом. Залишаючи осторонь проблему адекватного опису розмаїття постмодернізму лише двома принципами, визнаємо: систематичне й послідовне застосування конструкцій такого стилю, нанизування на них прикладів та ілюстрацій добре структурує матеріал і дає змогу краще стежити за аргументацією.

Утім, книжці не бракує серйозних вад. У центрі її уваги – постмодернізм (або Теорія), проте, гортаючи сторінки, постійно запитуєш себе, що то було: нормативні, в певному сенсі навіть політичні, рекомендації щодо належної поведінки читачів чи мовилося про славнозвісний науковий підхід до постмодернізму та його обґрунтовану критику? Очевидно, що текст дає підстави для ствердної відповіді на обидва запитання, оскільки він навмисно двозначний. Гадаю, автори свідомо прагнули досягти своїх пропагандистських завдань, поєднуючи (начебто) науковий аналіз із цілком конкретними оцінковими судженнями.

Досягти такої двозначності авторам вдається завдяки витонченій іронії та риторичним стратегіям, і найпростіша з них – це поєднання вдавано об'єк-

ми, включаючи, серед іншого, ракети далекого радіусу дії та винищувачі.

Епілог

Після завершення роботи над цим текстом у травні 2023 року 6 червня 2023 року російські окупаційні війська зруйнували Каховську греблю на Дніпрі. Спричинена підривом повільно мала руйнівні наслідки для південно-східної частини материкової частини України. Цей підриг також порушив букву протоколу, доданого до Женевської конвенції 1977 року, який забороняє руйнування дамб із військовою метою через високі супутні ризики для цивільного населення.

Виснаження Каховського водосховища також означає, що, крім інших зрошувальних каналів, Північно-Кримський канал, який досі працював частково, знову став повністю нефункціональним. Цей результат російського акту масового терору в Каховці, на перший погляд, може здатися таким, що суперечить наведеному вище аргументові. Здається, це свідчить про обмежену важливість російського контролю над материковою частиною України на північ від Криму для продовження незаконної окупації півострова.

Однак кримські цілі повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році були лише деякими з кількох і, можливо, не найважливіших рушійних сил ескалації. Мета захоплення Криму була і надалі є підпо-

тивного опису з оцінковими термінами. Лише один приклад, однак книжка рясніє його варіаціями:

Теорія розглядає науку як організовану в такий спосіб, щоб вона могла служити інтересам можновладців – білих західних чоловіків, – які започаткували цю науку й водночас встановили бар'єри, що перешкоджають участі інших.

Далі додано речення, яке робить цей опис сміховинним: «Отже, цинізм у самому осерді Теорії очевидний». Отакої! виявляється, секрет політичного і наукового успіху дуже простий: механічно додавайте слова на кшталт «буцімто» або «очевидно» до теорії, змішайте це з «цинізмом» та «неадекватністю» – і під час спростування немає потреби дотримуватися жодного зі стандартів науковості. Досить звернутися до одкровення, інтуїції, не затьмареного нічим об'єктивного погляду на речі або подібні методи. Я не стверджую, що цей погляд на науку цілком відповідає дійсності, проте я проти того, щоб лише одним-двома негативними й оцінковими термінами на смітник було викинуто тисячі ґрунтовних досліджень, які простежували зв'язки між (соціальними) науками й істеблішментом або наявність так званих подвійних перекриттів у певній професії.

Подекуди автори вдаються до відвертих перекручень, як у випадку, коли уявлення про патріархат як самопідтримувальну систему, що віддає перевагу одним групам над іншими, оголошено конспірологією. Мовляв, «це теорія змови без конкретних змовників», адже все суспільство і його окремі інституції «можна розглядати як у певному сенсі деспотичні без необхідності показувати, що будь-який індивід у цій системі сповідує хоч якісь деспотичні погляди». Серйозно, ви пропустили десятки тисяч ро-

рядкованою намірові Кремля підкорити Україну загалом. До того ж не варто переоцінювати раціональність і послідовність російської військової стратегії та ухвалення рішень. Іноді ліва рука може не знати, що робить права.

Можливо, на початку літа 2023 року за виведенням із ладу Північно-Кримського каналу також стояли нові політичні розрахунки Росії. Масовану терористичну атаку Росії на Каховську дамбу, — якщо вона справді мала на меті досягти тих наслідків, до яких призвела, — могло бути пов'язано з новою ситуацією, що тоді склалася. Можливо, на початку червня 2023 року Москва дійшла висновку, що Крим неможливо захистити.

Кремль, зокрема, міг вирішити, що ізолюваності окупованого півострова не вдасться запобігти, якщо український контрнаступ буде успішним. У такому випадку в Кремля могла з'явитися мотивація не допустити повернення Україні Північно-Кримського каналу, що працював би. Повернення Києву бодай частково функціональної прісноводної артерії могло би перетворитися на аргумент перед населенням Криму та міжнародною спільнотою щодо повернення півострова під контроль України.

Зі зникненням можливості постачати великі обсяги прісної води до Криму в найближчому майбутньому і Москва, і Київ зіткнуться з чимраз більшими інфраструктурними проблемами. Поки півострів перебуває під російською окупацією,

біт, що виявляли численні неполітичні стратегії (мова, мода, насильство тощо), за допомогою яких чоловікам вдається прописувати свою владу з покоління в покоління? Значна частина моїх студенток зізнається в тому, що їхнє життя – це постійний страх і сором, і вони мають досвід сексуального насильства в тій чи тій формі. Можна також подивитися на коментарі й звинувачення на адресу дівчат, що стали жертвами насильства на вечірках в Києві, про які стало відомо в лютому, або розгорнути підручник для 8 класу «Охорона здоров'я», де стверджується, що «деякі злочини певною мірою спровоковані самими жертвами», і далі в тексті перераховано тригери провини жертв.

Припускаю, що частково ці вади книжки зумовлює брак компетентності авторів: принаймні особисто мені складно очікувати розуміння численних і, чого приховувати, складних інтелектуальних традицій соціальних наук від «ліберальної політичної письменниці й спікерки» та «математика з досвідом роботи в галузі фізики». Вони й самі прозоро натякають на це, коли трохи іронічно описують твори постмодерних теоретиків як незрозумілі, незбагненні, невловні, складні, втаємничені й загадкові. Проте серйозніша причина полягає в ліберальних політичних переконаннях авторів, які змушують їх заперечувати культурний релятивізм і наголошувати, що,

попри відносно незначні культурні відмінності між різними країнами та групами людей, ми всі поділяємо єдину людську культуру, основою якої є загальнолюдська природа.

Проблема не тільки в тому, що універсальність людської природи стає на заваді розумінню відмін-

Кремль нестиме відповідальність за відсутність достатньої кількості чистої питної і технічної води. Та щойно Київ звільнить Крим, українська влада візьме на себе відповідальність за забезпечення Криму прісною водою. З огляду на цю перспективу, рішення Москви запобігти майбутньому надходженню дніпровської води до Криму через канал можна інтерпретувати як підтримку згаданого аргументу про значення материкової південно-східної України для півострова.

Очевидною політичною рекомендацією, яка випливає з цього ускладнення, є те, що іноземні держави — передусім ті, що розташовані в Чорноморському регіоні, — та міжнародні донорські організації, які бажають допомогти Україні, повинні вже тепер почати думати про можливі шляхи вирішення або принаймні пом'якшення дедалі більшої проблеми Криму з прісною водою. Ці роздуми і приготування можуть стосуватися заходів із відновлення, бодай часткового, роботи Північно-Кримського каналу, швидкого будівництва опріснювальних установок на території Криму та/або розгляду можливості транспортувати воду на півострів трубопроводами й/або морем. Найраціональнішим рішенням може бути забезпечення Криму декількома опріснювальними станціями й необхідною енергетичною інфраструктурою. Зрештою, це могло би зробити постачання прісної води на півострові назавжди незалежним від зовнішніх джерел.

ностей між людьми (або групами людей) та усвідомленню унікальності їхнього досвіду. Це породжує переконаність у наявності універсальної істини й, відповідно, єдиної справжньої реальності — теза, з якою можуть погодитися математики, серед яких багато прихованих платоніків. Проте більшість соціальних науковців, навіть сучасних позитивістів, наголошуватимуть імовірний (і антифундаментальний) характер знання і неможливість отримати абсолютну істину. Саме тому докази, здобуті під час досліджень, завжди вважають за недосконалі й хибні, внаслідок чого науковці говорять не про доведення гіпотези, а про те, що її не відкинуто.

Підсумовуючи, слід зазначити, що книжка припадає до смаку не кожній аудиторії. Якщо ви бажаєте дізнатися саме про інтелектуальні джерела постмодернізму, її варто прочитати в межах парадигми «критика буржуазних теорій». Був такий популярний жанр у пізній радянській Академії, за умовами якого спочатку викладали погляди заборонених або напівтабуйованих авторів, а після цього додавали обов'язкові ідеологічні інвективи. Їх під час читання пропускали, а решту старанно вивчали. Із такою поправкою це доволі ґрунтовний компендіум інформації з великого кола тем, що їх у такій цілісності рідко досліджують в Україні. Однак якщо ви визначилися з ідеологічними переконаннями й лише шукаєте собі симпатиків, ця книжка буде просто знахідкою, оскільки надасть вашому політичному погляду певної інтелектуальної обґрунтованості. Звісно, з розумінням того, що автори досліджують лише лівий спектр явища, яке вони вважають за постмодерністський рух.

Вадим Осін